

UDK 314.117(497.11) "1444/1446"(093.2);
94(497.11 Крушевац) "1444/1446"(093.2)

Оригиналан научни рад

Original scientific work

Љубица Рајковић

ТУРСКИ ПОПИС КРУШЕВАЧКЕ ОБЛАСТИ ИЗ 1444–1446. ГОДИНЕ

Извод: У овом раду се са социолошког становишта анализирају подаци пописа крушевачког подручја из половине петнаестог века. Анализа је урађена на основу сачуваног турског пописа, дефтера под називом: Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владе Мехмеда II (1444–1446), који је рађен на самом терену. На основу овог пописа је анализирано размештање српског становништва у тадашњим селима крушевачке области, имена села, број кућа и њихов приход, пореске и војне обавезе породица, као и податак да су села била често разарана. Крушевачко подручје и његово становништво одликује дубока и садржајна историјска прошлост, испуњена сталним ратовима, разарањем насеља и страдањем становништва, са врло тешким последицама. На ту прошлост се у овом раду гледа као на активни садржај каснијих историјских стања, а не као на нешто минуло, што је отишло у неповрат и што је мртво. Посебно је значајно повезивање историјског развоја становништва крушевачког подручја са његовим демографским и друштвено-политичким развојем. Демографски процеси су у основи дугорочни и свако ново раздобље демографског развитка нужно носи значајне трагове и утицаје претходног.

Кључне речи: турски попис, средњи век, крушевачко подручје, становништво, породица, страдање.

Abstract: From the sociological perspective this study investigates the data of the census of the Kruševac area from the middle part of the fifteenth century. The analysis was conducted on the basis of a preserved Turkish census, a defter titled *The Census of the Areas of Kruševac, Toplica and Dubočica During the First Reign of Mehmed II (1444–1446)* which was actually completed in the field. The defter served as the basis for the analysis of the distribution of Serbian population in the villages of the period of the Kruševac area, the number of houses and their income, tax and military obligations of families as well as the fact whether the villages had sustained frequent demolition. The Kruševac area and its population have a long and rich history, packed with continuous warfare, destruction of settlements and tribulations by its people with grave consequences. This paper views the history of the region as an active content of subsequent historical conditions, rather than something dead and buried, long gone. Of especial importance is the linking of the historical development of the population of the Kruševac area with its demographic and socio-political development. In essence, demographic processes are long term, and each new phase of demographic development necessarily carries significant traces and influences of the prior one.

Key words: Turkish census, the Middle Ages, the Kruševac area, population, family, tribulations

Увод

У овом раду се проучава становништво крушевачког подручја из периода половине петнаестог века (1444–1446) а на основу сачуваног турског пописа, дефтера под називом: Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владе Мехмеда II (1444–1446), који има изузетну вредност јер је рађен на самом терену. Крушевачко подручје се одликује богатом и садржајном историјском прошлошћу, која је стварана у тешким и драматичним ситуацијама. У трагичним условима стварања историје, често је број крушевачких пустоселина био већи од броја насељених села, због чега је изостала писана евиденција о већем делу историјске прошлости крушевачког подручја. Турски акини су уништавали све пред собом, убијајући Србе и не остављајући писане изворе о томе. Затечено српско становништво је наступајућа турска војска гонила са старих станишта пљачком и убијањем и приморавала га да прихвати тешке услове живота у новим стаништима, као пребеси. Један од ретких писаних докумената из тога доба представља поменути дефтер из половине петнаестог века.

Крушевачко подручје одликује богата историјска прошлост, као и да је она веома значајна не само у историографији него и у демографији. Посебно је значајно повезивање историјског развоја становништва крушевачког подручја са његовим демографским и друштвено-политичким развојем. Демографски процеси су у основи дугорочни и свако ново раздобље демографског развитка нужно носи значајне трагове и утицаје претходног.

Теоријски приступ

Неопходно је претходно теоријско расветљавање различитих теоријских концепата и погледа о структури, функцији и суштини старе, преиндустријске породице на нашим просторима, како би се олакшало разумевање конкретног документа-турског пописа и тиме пружио модел за његову методолошку обраду.

Утврђене су три основне теоријске оријентације у савременој социологији, које се баве преиндустријском, агрикултурном породицом: **историјско-демографски**, **друштвено-економски** и **развијни**. Примарни елементи историјско-демографског приступа, према мишљењу Рајглија (Wrigley) и Питера Леслита (Peter Laslett), јесу становишта да је брак био универзална појава и да се склапао веома рано, што је резултат постојања и сталног одржавања проширене, велике породице-домаћинства различитих породичних или сродничких структура (претежно у источним и ваневропским географским просторима), са малим уделом целибата, са просечно мањим бројем деце у породици (због удруживања високог фертилитета и високог морталитета), и са просечном дужином животног века становништва од око 30 година (процењена за француску област Крулаи у периоду

1675–1775, у вишим слојевима) што је онемогућавало опстајање више генерација унутар једне породице (Бобић М., 1995; Рајковић Љ., 1992, 1993). Други приступ проучавању историје породице и домаћинства јесте друштвено-економски, чије је становиште да су тип својине и правила наслеђивања, уз деловање демографских фактора, утицали на формирање породице одређене величине и састава, као и на интерперсоналне односе у домаћинству. Централно место овог теоријског правца јесте трансмисија или пренос природних ресурса и материјалног богатства са једне на другу генерацију. Трећи правац у проучавању историје породице и домаћинства је развојни или циклични – са становишта породичних циклуса, те сродничко језгро и одговарајући сроднички процес у времену и простору. Главни представник овог правца јесте Хамел (Е. А. Hamel), за кога концепт породичних циклуса представља прихватљиво аналитичко средство у проучавању специфичног типа српске породичне задруге. Проучавао је турски попис становништва Београдског пашалука из 1830. године и доказао да је задруга била, временски и просторно, променљива величина.

Проучавање и упознавање историје једног подручја и његовог становништва у међусобној повезаности и условљености нужно је, пошто је историјски моменат веома значајна компонента демографског развоја и важан чинилац породичних и вредносних промена. Савремени облици развоја и кретања становништва крушевачког подручја не могу се довољно научно објаснити ако се не познаје његова историја. Богата историјска прошлост крушевачког подручја и његовог становништва гледа се као на активни садржај каснијих историјских стања, а не као на нешто минуло, што је отишло у неповрат и што је мртво.

Полазећи од претходног теоријског становишта, у овом раду се полази од две супротне хипотезе:

1. крушевачко подручје и његово становништво одликује дубока и садржајна историјска прошлост, са различитим збивањима током напретка и страдања.
2. крушевачко подручје и његово становништво одликује трагична прошлост, испуњена сталним ратовима, разарањем насеља и страдањем становништва, са врло тешким последицама. У свим тим страдањима интереси Срба су остајали по страни, а доминирали су договори великих сила.

Методолошке основе истраживања

У овом раду се користи методолошко искуство историјских наука као и да се ствара искуствена евиденција историографским методима, користећи историјски извор писаног облика, који је настао као саставни део одређених друштвених процеса и друштвене делатности. То методолошко начело је било условљено чињеницом да није било могуће проучавати становништво

крушевачког подручја из прошлости само на основу изворних података које је истраживач сам прикупио за специјално научне потребе. Овде се, пре свега, мисли на регистровање укупног броја становништва и укупног броја домова са пореским задужењима, вођење пореских књига и броја пореских глава, израда извештаја о земљишном фонду и земљишном приходу, о начину прикупљања пореза и о тешкоћама у могућности његовог плаћања (ослобађање од пореских обавеза услед телесних и здравствених тешкоћа) и сл. Евиденције ове врсте настале су ради задовољења потреба постојеће друштвене организације (Милић, В., 1978).

Историјски извори су веома значајна сведочанства о становништву, његовој прошлости, кретању, насељености и сл., посебно када се има у виду чињеница да су потпунији статистички подаци новијег датума (од 19. века). Деле се у четири групе: материјални остаци људске делатности (оруђа за рад, одећа, обућа, новац, оружје и сл.), писани, ликовни и звучни извори (Ђурђевић, 2001). Познати историјски извори о становништву у нашим крајевима су манастирске хрисовуље или повеље у којима се бележе подаци о земљишним поседима и становништву (домаћинствима), као што су Хиландарске и Дечанске хрисовуље из 14. века. Поред тога, од значаја су и сачувани турски пописи, дефтери који се односе на наше земље у средњем веку, из којих је могуће реконструисати демографски развој и природно кретање становништва (Бобић, М., 2001, 2007, Рајковић, Љ., 1992).

Корисно је било ослонити се и на археолошка проучавања остатака материјалне културе и уметности, пронађених на овом простору. У многим селима су и до данас сачувани разни материјални остаци из периода средњевековне српске државе, који нам сведоче о друштвеном животу тадашњег доба и о постојању јаког историјског континуитета насеља и становништва на крушевачком подручју. Тако, на пример, у селима: Кукљин, Бела Вода, Брајковац, Коњух, Велика Дренова, Лазаревац, Текија, Гаглово – Старосело, сачувана су стара гробља и споменици са натписима и именима још из средњевековне Србије: њиве са остацима гробља, цигле као подлога "Царског друма", велике потковице, врхови од копља и стреле, комади од мамуза, узенгија, стари новац, земљано посуђе, а код села Кукљин развалина куле као и Стражарац, који представља један вис одакле се пазило да непријатељ не пређе Мораву.

Тешкоће се јављају у примени историографских искустава у социологији, у прикупљању и обради историјских радова и у упоређивању њихових закључака. При анализи тако добијених података из разноврсних извора, било је потребно упознати се са претходним условима стварања тих историјских синтеза, са њиховим циљевима и са практичним значајем. Како Анђелка Милић тврди (1988) историја има одлучујућу улогу у пружању помоћи у проучавању и објашњењу домаћег живота у прошлости. Интердисциплинарно проучавање различитих аспеката и појавних облика породичног живота једини је исправни правац породичне историјске реконструкције.

Резултати истраживања

Под крушевачким подручјем се у овом раду мисли на данашњу територију општине Крушевац, која је у прошлости различито именована, често мењајући са именом и границе. У периоду средњевековне српске државе, у доба кнеза Лазара, Крушевац је био престоница Србије. Са надирањем турских освајача и са падом средњевековне српске државе, он губи престони значај. Непосредно после дефинитивног запоседања града Крушевца од стране Турака, они га именују у Алаца Хисар (Шарени Град), основавши крушевачки санџак или лива Алаца Хисар (1455), када га претварају у седиште новоформираног санџака под истим именом. Тако формиран санџак у 16. веку је захватао централну и југоисточну Србију, од планина Жељин и Копаоник на западу, до данашње југословенско-бугарске границе, код Калне и Срезиминоваца на истоку и од Параћина на северу, до Гњилана на југу. Почетком 18. века, крушевачко подручје је између Турске и Аустрије подељено долином Западне Мораве на два дела: аустријски део и турски. Тада су Турци, повлачећи се пред аустријском војском, уништавали све пред собом, како би онемогућили или бар што више отежавали продирање аустријске војске. Због тога су Аустријанци стигли само до Сталаћа, где су се зауставили и где је одређена граница Аустрије и Турске, делећи становнике крушевачког подручја на аустријске и турске поданике. Одвајање Крушевца и његовог подручја од осталог дела Србије и његово претварање у пограничну област, догађало се и касније, почетком 19. века, после коначног ослобађања Србије од четворовековног подаништва Турској. Повлачењем нове српско-турске границе, поједини сеоски атари крушевачког подручја једним делом су припали Србији, док су другим остали Турској. Крушевац је све до 1833. остао турска варош. Дешавало се и то да је само село остало на једној страни, док су сеоска имања, пашњаци и ливаде, њиве, виногради, воденице, појила за стоку, сеоски путеви припали другој страни. Било је и случајева да је нова граница ишла средином села. Сва та и друга догађања из прошлости су наметала многе дилеме око опредељења за термин **крушевачко подручје**, које у овом раду обухвата простор варошког (градског) дела и сеоских насеља, почев од периода после пада Крушевца и његовог подручја под турску управу. Није сасвим извесно коју је територију обухватала ова област, али се зна да је њено средиште било у Крушевцу.

Турски попис области Крушевца из 1444–1446.

Са освајањем тврђаве Ново Брдо, у српским земљама је коначно успостављена турска власт (после 66 година српско – турског двовлашћа: од 1389–1455). Када су Турци укинули двовлашће у нашим земљама, Порта је успоставила феудални систем на освојеној територији, на линији Скопље-Сарајево и Ниш–Крушевац–Смедерево. Тада је уједно слала и пописне комисије. Ове комисије су уз помоћ локалних власти и угледних домаћина вр-

шиле попис области. Турски пописи "земаља и људи" имали су неколико намена: 1. да утврде величину територије османске државе; 2. да установе све изворе феудалних прихода; 3. да се изврши расподела феудалних прихода; 4. да се утврди статус становништва и обим њихових пореских обавеза (Бобић, М., 1996). Према писању М. Спремића (1994) турско освајање је било дуготрајан процес. Султан је преко пореза настојао да што више привредно онеспособи и умртви вазалне државе, а онда их је пљачкао и разарао. То је утицало на велика померања становништва. У опљачкану и опустошену земљу, Турци су насељавали муслимане, док се хришћанско становништво повлачило. Иналцик (1974) је писао да је турски систем поделе земље по провинцијама у феудалну својину (*лена*) одређивао не само карактер провинцијске администрације Царства, већ и његову финансијску, друштвену и аграрну политику, као и да је настао из неопходности да се велика царска војска одржава на основама средњевековне привреде. Све те институције биле су у складу са војним потребама државе. Из тог периода сачувана су три пописа-дефтера (турски израз), који се односе на наше земље. Најстарији су они који датирају из времена султана Мурата II (1421–1451). За потребе овог рада издвојен је дефтер који се односи на турски Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владе Мехмеда II (1444–1446), који се не приказује у целини, већ је издвојена област Крушевца.

Из података овог пописа види се да су поменуте области једном већ биле пописиване раније, али тај дефтер до сада није пронађен. Поред тога, и овом недостаје почетак (око девет страна), услед чега је остао непознат наслов као и тачан број пописаних градова, док се зна број села и мезри (зиратно земљиште, старо селиште, напуштено или расељено село) (Зиројевић, О., 1968). Уписана су и три манастира. Подаци су сумарне природе (у питању је збирни дефтер) и обухвата број домова, обичних и удовичких, висину прихода, евентуалне обавезе села, а забележене су и све промене у вези са тимарима (војним поседима, војна лена која су доносила приход од једне до двадесет хиљада акчи годишње) и селима, до којих је током десет година долазило. Ипак, тачне границе пописаних области није могуће повући, пошто дефтеру недостаје почетак, а и услед чињенице да је извршен број села могао остати неуписан због њихове напуштености. Као такав, овај дефтер садржи укупно 265 села, 28 мезри и 3 манастира.

У овом раду коришћени су само подаци о броју насељених и напуштених села и манастира, који се односе на подручје Крушевца. Пошто границе области Крушевца, Топлице и Дубочице овим пописом нису одређене и одвојене, то је у пребројавању насеља вођено рачуна о територијалној одређености тадашњих насеља у поређењу са данашњим, односно анализирана су она села која су тада припадала области Крушевца а према границама данашње општине Крушевац. Објашњење овог поступка појаснићемо на примерима: село Коњух и тада и сада припада крушевачком подручју. Али, села Бре-

сно Поље, Бшаница (данас Бзеница), Лоздрина (Лозна) у 15. веку су припадала области Крушевца а данас општини Трстеник. И поред тога, анализирана су у овом раду услед тога што се и за њих може рећи да припадају крушевачком подручју, пошто осим територијалних разлика села и становника двеју општина, других скоро да и нема. Полазећи од података да су пописивана обична и удовичка домаћинства, односно домови са мушкарцем и женом као старешином, оправдана је претпоставка да је пореска обавеза најважнији разлог овог пописа и то не само обавеза у новцу, већ и у броју мушкараца способних за војну службу.

Табела 1. – Број села и домовна на крушевачком подручју са укупним приходом, из периода 1444–1446. године

Редни број	Власник тимара и његово занимање	Назив села	Број домовна	Број удовица	Укупан број свих домовна	Приход у акчама	Садашња територијална припадност пописаног села
1.	Тимар Влка и брата Мркше	Коњух ¹	77	10	87	6.635	Општина Крушевац
2.	Хасан је по својој жељи пренео сину Хаџибу	Ледине ² Дреновац	8 95	1 1	9 96	1.121 1.550	Текија, Крушевац Општина Крушевац

¹ Пошто је овај попис пратио и све промене у вези са селима током наредне деценије, на основу тога је утврђено да је у периоду од 1449–1453. године Коњух, као напредно и богато село, потпуно разорено и подељено у три мања, са још већим бројем удовица и са три и по пута мање домовна. Имена новооснованих села су: Прачариште, Доње Прачариште и Коњух. Судећи према укупном приходу, ово село је пре разарања убрајано у групу богатијих јер сва села изнад 1000 акчи прихода рачунала су се у богатија, а што се може закључити на основу података да је сваки спахија који је имао тимар са приходом од најмање хиљаду акчи био џебелија, а то значи оклопник или коњаник са потпуном ратном спремом кога је феудалац са собом водио или као замену слао у рат. После разарања овог села, његов нови власник је ичоглен Караџе, а ичоглани (аџеми оглани) су била хришћанска деца узета као данак у крви, који су се у Цариграду и Једрену припремали за различите државне службе.

² На простору на коме је половином 15. века лежало село Ледине била је првобитна настањеност данашњег села Текија, што је утврђено на основу старих војних и топографских карата, на којима се налазе разни називи за тај простор: Брешћак, Ледине, Ровине, Селиште, Кућиште. На основу тих записа и података из овог пописа о селу Ледине, које се налазило североисточно од Крушевца, утврђено је да је то могло бити данашње подручје између Дедине и Капиције, као и да је ту некада било село Текија, где су расли велики брестови, па је данас та локација позната у народу као Брешћак. Због близине дрво-прерађивачке индустрије "Савремени дом" и хемијске индустрије "Милоје Закић" – "Трајал", простор некадашњег села Ледине дуго година је био ненасељен. Међутим, његово потпуно насељавање остварено је убрзаним досељавањем Срба и Црногораца из Косова, који су, после протеривања са својих станишта од стране Албанаца, нашли свој мир на овом простору.

Љубица Рајковић

3.	Тимар Туфекчије Караџе ³	Крадине	21	4	25	1.204	Северозападно од Крушевца
4.	Тимар Лаблије Хашина	Ђуковац	17	3	20	1.120	Општина Куршумлија
5.	Тимар Мурајди Балабана	Село Горна Изколина	16	2	18	1.118	Непознато
6.	Тимар Месута, Беговог гулама ⁴	Дашница	29	-	29	1.690	Општина Александровац
7.	Тимар чакирчије Дагана ⁵	Лоздрина	12	1	13	976	Село Лозна, општина Трстеник
8.	Тимар Хизира све до 1447. а од 1448. дато је аги	Ломница	34	7	41	2.270	Општина Крушевац
9.	Тимар Загарчије ⁶ Мехмеда	Жебница	9	-	9	611	Данашње село Зебица, општина Крушевац
10.	Тимар Черибаше ⁷ Јусуфа	Бресно Поље Шогоље	3 14	- 2	3 16	300 1.852	Општине Трстеник Општина Крушевац
11.	Тимар Махмуда	Бордо	8	2	10	1.355	Село Пародин општина Прокупље
12.	Тимар сатрака ⁸ слуге Исмаиловог	Набрђани Бшаница	16 14	1 1	17 15	898 2.520	Село Набрђе у Блацу Село Бзеница општина Трстеник
13.	Тимар Мурата	Мачковац	35	1	36	1.500	Општина Крушевац
14.	Тимар Јусуфа, гулама Јакуб- беговог	Себечевац	14	1	15	2.520	Општина Александровац

³ Туфекчија и туфенкчија: пушкар, занатлија који је израђивао и поправљао пушке.

⁴ Гулам: дечак, слуга, рог.

⁵ Чакирчија – слободан сељак који је узгајао или хватао ову врсту ловачких сокола. За своју службу уживали су слободне баштине и били ослобођени од пореза. Припадници једне групе дворских јаничара.

⁶ Загарчија – човек који се старао о ловачким псима, припадник посебног рода јаничарске војске.

⁷ Черибаша – војни старешина, нижи старешина разних војничких и полувојничких друштвених редова као што су војници, Јаруци и Цигани. А под војницима се подразумевао посебан турски војнички род на Балкану, који је регрутован из редова домаћег, претежно влашког становништва. Власима је називно сеоско пастирско становништво. Село Бресно Поље је ново јер су села разорена, и дато је черибаша Јусуфу, који је мултезим (закупац државних прихода).

⁸ Сатракчија или сатрчија – кожар, кји се бави стругањем длаке са говеђих кожа.

Ljubica Rajković

15.	Тимар Мурата	Вучак	13	2	15	1.062	Општина Крушевац
16.	Тимар Мухамеда	Луковица	-	-	-	-	Општина Крушевац
17.	Тимар Колака Јакута	Прачариште Доње Прачариште	8 -	- -	8 -	-	Део Коњуха Потпуно разорено
18.	Тимар Ичоглана Караце	Коњух	13	4	17	1.572	Општина Крушевац
19.	Тимар калауза ⁹ Јована	Горњи Мачковац	22	1	23	2.660	Општина Крушевац
20.	Тимар Силојана	Тркања	-	-	-	-	непознато
21.	Тимар Касима	Жабарје	6	-	6	265	Жабаре, општина Крушевац
22.	Тимар Кучук Атмаце	Милановица	16	1	17	960	Непознато
23.	Тимар Атмаце (рањеник)	Горња Сушица	4	-	4	300	Општина Крушевац
24.	Тимар Бурака	Златари	8	1	9	580	Општина Крушевац
	УКУПНО	29	526	46	572	36.639	

Извор: *Зиројевић, О. (1968). Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време пре владе Мехмеда II (1444–1446).*

На основу података из табеле 1. види се да је крушевачка област половином 15. века била подељена на 24 тимара и 29 села. Дакле, већи је број села од броја тимара, а то значи да је два или више села било обухваћено једним војним поседом. Власник тог поседа је могао бити само мушкарац и то као појединац, два брата или муж и жена. У случају смрти оца, деца су имала право да наставе са уживањем. Право власништва је потврђивано тахвилом (преносним писмом), уз обавезу да власници, уживајући у поседу, учествују у војним походима. Право уживања тимаром стицали су и неверници, како су овде називани Срби, али само онда када је то била њихова баштина (очинско наслеђе), поред којих је записано: "... па је онда дато синовима: Брајану, Петру, Ђури и Радославу да га заједнички уживају и учествују у војним походима" (Зиројевић, О., *ibidem*). Осим у овом, малобројни Срби су уживали право власништва тимаром и у случају када "неко од неверника постане муслиман" (*ibidem*, 400). Наравно, ово су били само појединачни случајеви, који се наводе не због њихове учестале заступљености, већ услед њиховог значаја за опис и боље схватање тадашњих прилика и друштвених односа, у којима је положај Срба био најнеповољнији. За боље сагледавање "раје", како су називани житељи села, помоћи ће и опис случајева у којима је право власништва тимаром одузима-

⁹ Калауз – водич.

но. У попису су бележене и посебне особине власника тимара, као, на пример, да је неки ичоглан Карађоз "пијаница, покрао је кадијиног човека и истовремено се и његова раја жали. Санџакбег, Мехмедбег је написао писмо и то известио, због тога је тимар додељен џераху (хирургу) Хамзи" (ibidem, 404). Забележен је и случај када је одузет тимар Хамзи јер је "сина и кћерку једног неверника завео и продао (као робље) (ibidem, 387). У случају да су муж и жена заједнички уживали право власништва, па муж умре или "буде убијен на путу до Крушевца, а жена се уда за неверника" онда јој се то право одузима (ibidem, 385).

Из пописа се виде и занимљиви подаци о броју села и њихових домова, подељених на удовичка домаћинства и на домове са мушкарцем као старешином, као и укупан годишњи приход који су власници тимара убирали у акчама (врста турског новца од 1 грама злата од 14 карата). Тада је било забележено у области Крушевца двадесет девет села, што је нешто мало више од 1/10 укупно пописаних села на целом подручју области Крушевца, Топлице и Дубочице. Међутим, овом броју је потребно додати и укупно 36 непознатих села, чија територијална припадност није одређена, а међу којима има и из крушевачке области. Од укупно пописаних деведесет осам мезри и три манастира, са подручја Крушевца нису забележени ни у једном случају. Поред тога, на основу података о занимању власника тимара (черибаша, загарџија, чакирџија, туфекџија или сатракџија), види се да су села и њихови житељи били најчешће у служби учешћа у војним походима, обраде земље као и развоја сточарства и лова. Висина прихода зависила је од развоја ових делатности, што су оне развијеније и укупан годишњи приход села био је више од 1000 акчи. А од укупног броја пописаних села, чак 58.1% њих имало је такав приход.

О величини села је такође веома вредно говорити. Половином 15. века, број кућа у многим селима кретао се између 3 и 30. Села која су премашила 50 домова много се била ређе заступљена, док су она са више од 80 и са 100 кућа била права реткост и забележена су само у једном случају: село Дреновац, са 95 домова (данас припада општини Александровац). Више од ¼ свих села била су у групи до 15 домова (25.8%), а просечно је било 20 домова по једном селу, на основу чега се може закључити да су села крушевачке области, најчешће била са мањим бројем домова.

Анализа података овог пописа од значаја је и услед тога што је тада укупан број домова (572) био подељен на два дела: на 526 домаћинстава у којима је мушкарац био старешина и 46 удовичких, што у укупном броју кућа (породица) има високо учешће од 8.7%. Удовичка домаћинства су издвојена јер су она, према османско-турским законским одредбама, посебно третирана. Она су била ослобођена од неких пореских обавеза, а и оно што су била обавезна да дају давала су у смањеном износу (са 6 акчи дохотка, насупрот мушкарцима, ожењеним и неожењеним, који су оптерећивани са

25 акчи прихода по глави). Удовице су пописиване јер су оне биле старешина домаћинства у коме је поред њих било још и деце, неспособне за војне походе. Највећим бројем пописаних удовица издваја се село Коњух, где је чак 13% удовичких у односу на укупан број пописаних домова (10 удовичких у поређењу са 77). Велики број удовичких домаћинстава у сагласности је са тврдњом да су се пред крај пада српске средњовековне државе на овом простору често изводили војни походи са тешким последицама по хришћанско становништво, који су настављени и касније, током наше трагичне прошлости.

Закључак

Из овог историјског материјала дато је све што је било могуће анализирати, пошто је то изворна грађа настала из сасвим другачијих, фискално-пореских обзира, те да је овим документом обухваћен само један део популације: одрасла лица (пунолетна, радно-способна). Не зна се тачно како је изгледала сеоска породица на крушевачком подручју у том периоду – које личности су улазиле у њен састав, не зна се колико је било деце у породици и каквог пола, као и колико је било старих лица оба пола. Попис не омогућава да се реконструише број мушкараца-удоваца. О удовичким домаћинствима може се закључити само то да су у њима функцију старешине имале жене-удовице са малолетном децом и да су због тога биле блаже опорезоване. Друштвену улогу старешине домаћинства удовице су обављале привремено, до одрастања деце, када је на њихово место ступао мушки потомак умрлог домаћина (Бобић, М., 1995: 107).

Ипак, ова сасвим специфична историјска грађа – сведочанство о породици на крушевачком подручју из периода српског средњовековног друштва, и са само збирним податком о кућама, омогућила нам је да протумачимо које су пореске обавезе биле у тадашњој породици али и да су те породице из својих редова морале да регрутују одређени број војника, те како је било размештено српско становништво на крушевачком подручју под турском влашћу: у селима са различитим приходима, као и да су та села била често разарана, чиме се потврђује полазна претпоставка да крушевачко подручје и његово становништво одликује трагична прошлост, испуњена сталним ратовима, разарањем насеља и страдањем становништва, са врло тешким последицама.

Попис крушевачке области доноси и распоред феудалних имања између крупних феудалаца и спахија, на тзв. тимаре. Тимари су представљали специфичан систем ситне феудалне својине турског феудализма, који су по својој економској суштини и друштвеном значењу, водили порекло од византијске феудалне проније. Феудални принцип "тимара" одредио је сасвим специфичан друштвени развитак: уместо укрупњавања феудалног поседа

(као што је био западноевропски великопосед – окосница економског напредовања и модернизације привреде и друштва), дошло је до уситњавања феудалних лена у рукама многобројних ситних војних племића. Институција тимара била је основа јаке централне власти, чији је основни циљ био војничко јачање и проширивање освојених територија (Бобић, 1995: 114).

Потчињено српско становништво – "раја" распоређено је, у овом попису, по селима, а у оквиру села пописана су: сва лица која сnose одговорност за целу породицу (кућу), тј. заузимају положај "домаћина": одрасли, пунолетни старији од 15 година¹⁰, мушкарци, као и жене-удовице, које су преузеле улогу главе породице. Турцима је највише било стало до тога да им не пресуше извори прихода од сеоских баштина. На крају пописа следила је рекапитулација: броја свих села на крушевачком подручју, броја кућа (домаћинстава) чији је домаћин мушкарац, броја кућа на чијем челу је била жена-удовица, те укупан број свих домова и укупан приход у акчама.

ЛИТЕРАТУРА

- Богишић, В., (1983). *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, анкета из 1987. Титоград.
- Бобић, М. (2007). *Демографија и социологија веза или синтеза*, Београд: Јавно предузеће "Службени гласник".
- Бобић, М. (1995). *Теоријско-концептуални и методолошки проблеми у проучавању прошлости породице на основу турског пописа Области Бранковића 1455. године*. Београд: Филозофски факултет Одељење за социологију, магистарски рад.
- Бобић, М. (1996). Проучавање породице и домаћинства на основу пописа Области Бранковића из 1455. године. *Становништво*, 1–2, 23–49.
- Бобић, М. (1998). Куће (породице) у попису Области Бранковића 1455. године. *Становништво*, 1–2, 25–45.
- Зиројевић, О. (1968). *Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владе Мехмеда II (1444–1446)*. Врање: Врањски гласник IV.
- Иналцик, Х. (1974). *Османско царство*. Београд: СКЗ.
- Laslett, P. (1972) (ed.). *Household and family in past times*. Cambridge.
- Милић В. (1976). *Социолошки метод*. Београд: Нолит.
- Милић А. (1988). (приредила). *Рађање модерне породице*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Новаковић, С. (1965). *Село*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Рајковић, Љ. (1992). *Демографске карактеристике крушевачког подручја до 20. века*. Београд: Филозофски факултет Одељење за социологију, магистарски рад.

¹⁰ У етнографској и историјско-правној литератури се под пунолетством у старој Србији подразумевао узраст од 15–17 година старости и поклапао се са брачном зрелашћу мушкараца. О томе сведоче трагови сачуваног обичајног права (Богишић, 1984); у том погледу није прављена разлика између властеле и себара (потчињеног становништва).

Рајковић, Љ. (1993). Кућне заједнице на крушевачком подручју током 19. века. *Социологија* 3–4.

Спремић, М. (1994): *Деспот Бурађ Бранковић и његово доба*, Београд: СКЗ.

Филиповић, Н. (1952). Поглед на османски феудализам (са нарочитим обзиром на аграрне односе). *Годишњак Историјског друштва БиХ*, Сарајево: год. 4.

Ljubica Rajković

TURKISH CENSUS OF THE KRUŠEVAC AREA OF 1444–1446 YEAR

Summary

This study is the result of the analysis of a preserved Turkish census, a defter titled *The Census of the Areas of Kruševac, Toplica and Dubočica During the First Reign of Mehmed II (1444–1446)* which is of great value since it was completed in the field. The data concerning Kruševac were selected from the whole census. The census had been conducted by the Turks in order to determine overall income by a house (family), as a reference for setting the amount of taxes payable by the "raja". The document covers only adult males (of age, capable of work), while women were taken into account only as widows, when they were given the status of the head of the household, for tax purposes. They paid less tax in comparison with the households where the heads were men. Widows played the social role of the head of the household only temporarily, until their sons grew up. The Turks took great care that their sources of rural inheritance should not dry up. This highly specific original source allowed us to extrapolate the distribution of Serbian population in the Kruševac area under Turkish reign: the names of villages, the number of houses and their income, tax and military responsibilities of families as well as the fact whether the villages had sustained frequent demolition, all support the assumption that the Kruševac area and its population had tragic past, filled with continuous warfare, destruction of settlements and tribulations by its people with grave consequences. The census ends with a summary of the overall number of population in the Kruševac area, the number of houses (households) headed by men, the number of houses headed by a widowed woman as well as the total number of households and the total income in silver coins - akca.